

ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР У РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

USE OF CLUSTER STRUCTURES IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE TOURISM INDUSTRY

В статті розглянуто особливості запровадження інноваційної моделі стабілізації та розвитку економіки регіону через використання туристичних кластерів як інструменту економічного росту в Україні. Обґрунтовано, що потенціалом кластеризації є наявність конкурентних переваг галузі, підприємств та інфраструктурних організацій, що знаходяться на території регіону, можливість об'єднання цих переваг і їх використання для підвищення інноваційної активності в галузі, її конкурентоспроможності.

Ключові слова: туризм, кластер, регіон, туристичний потенціал, ресурси, економічний ріст.

В статье рассмотрены особенности внедрения инновационной модели стабилизации и развития экономики региона путем использования туристических кластеров как инструмента экономического роста в Украине. Обосновано, что потенциал кластеризации является наличием конкурент-

ных преимуществ отрасли, предприятий и инфраструктурных организаций, находящихся на территории региона, возможность объединения этих преимуществ и их использование для повышения инновационной активности в отрасли, ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: туризм, кластер, регион, туристический потенциал, ресурсы, экономический рост.

In article features the introduction of innovative model of stability and economic development of the region through the use of tourism clusters as a tool for economic growth in Ukraine. Substantiated that the potential of clustering is the presence of competitive advantages of industry, business and infrastructure organizations located in the region, the possibility of combining these strengths and use them to boost innovative activity in the industry, its competitiveness.

Key words: tourism, cluster, the region's, tourism potential, resources, economic growth.

УДК 332.142.4

Коваленко Л.Г.

к.е.н., старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманський національний університет садівництва

Постановка проблеми. Нові тенденції в соціальної політиці і умови економічного господарювання вимагають формування ефективного механізму регіонального розвитку сфери туризму.

Слід зазначити, що сфера туризму, відображаючи глобальну тенденцію гуманізації економічних відносин, з урахуванням нової споживчої культури, формує не тільки нові економічні показники своєї діяльності, а й створює нове сучасне українське суспільство, з новими високими показниками якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Кластери як форма організації виробництва, що спрямована на підвищення конкурентоспроможності країн та регіонів, привернули до себе увагу вчених у 80–90 рр. ХХ століття. Можливість використання ринкових інструментів у процесі формування кластерів висвітлено у працях М. Портера, Г. Дж. Болта, І. Толенадо, П. Дойла, Ф. Котлера, Г. Лайса, Ж.-Ж. Ламбена, Е. Тоффлера та ін.

Проблемні питання запровадження кластерної політики розглядалися у працях таких українських вчених, як М. Войнаренка, О. Крайніка, М. Міхєєва, С. Соколенко, Р. Сороки, Ю. Ульяновченко, Г. Хасєва та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити сутність і переваги інноваційної моделі стабілізації та розвитку економіки регіону через використання туристичних кластерів як інструменту економічного росту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше кластерний механізм комплексно проаналізовано в працях американського еконо-

міста М. Портера, який вивчав конкурентні позиції більше 100 галузей різних країн. При цьому М. Портер дає наступне визначення: «Кластери – це зосередження в географічному регіоні взаємопов'язаних підприємств та установ у межах окремої галузі». Далі М. Портер доповнює визначення тим, що кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме постачальників спеціального обладнання, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових послуг тощо.

В світовій практиці кластерна модель виробництва стала сьогодні дуже популярною.

Перші спроби впровадження кластерної моделі в Україні були зроблені на Поділлі (кластер будівельної галузі), на підприємствах Хмельницької області (швейний кластер), потім в Прикарпатті (кластер виробництва сувенірів), Поліссі (транспортно-логістичний кластер), Севастополі (інноваційний кластер «ЕкоЕнерго»), Полтаві (кластер екологічно чистої продукції) та в інших регіонах. Ці моделі підтвердили перспективність і ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції формування нової виробничої системи – кластерів.

Концепція розвитку регіонального туризму – це певний спосіб розуміння і трактування будь-яких явищ, система поглядів, основна точка зору на явища в світі, в природі, в суспільстві, керівна ідея для їх висвітлення і система шляхів розв'язання обраного завдання в досягненні поставленої мети. В даний час виділяються кілька основних складо-

вих концепцій рекреації та розвитку регіонального туризму, які використовуються в науковій і практичній діяльності.

Їх відмінність полягає, перш за все, в принципах, якими керуються в тій чи іншій концепції. Так, з початку 90-рр. ХХ ст. у всій економіці України наріжним каменем став принцип отримання прибутку з постулатом, що ринковий механізм вирішить всі інші проблеми розвитку суспільства.

І до цього часу чітко проглядається парадигма рекреації комерційна, яка превалює і широко використовується агентами, які розглядають і використовують сферу рекреації тільки як місце діяльності з єдиною метою – отримання прибутку.

Така концепція розвитку регіонального туризму, на жаль, лежить і, певною мірою, в основі відношення до рекреації і владних структур різного рівня, що пояснюється гострою необхідністю поповнювати місцеві, регіональні і державний бюджети. Але цей підхід, крім, звичайно, і інфляційних процесів, впливає, в кінцевому рахунку, на вартість набору послуг в путівках, їх доступність і, як наслідок, наявність сезонності в завантаженні санаторно-курортних установ і готельних підприємств.

Своє місце займає і парадигма концепції рекреації технологічна, яка розглядає рекреацію як систему технологічних прийомів з надання або виробництва рекреаційних послуг на рівні регіону. Цій концепції розвитку регіонального туризму приділяють серйозну увагу, як в бізнесі, так і при підготовці фахівців для підприємств і організацій туристичної індустрії, що функціонують в рекреації [6].

Далі, значущою є парадигма концепції розвитку регіонального туризму соціокультурна, яка розглядає рекреацію як соціокультурне явище відпочинку та оздоровлення громадян, з орієнтацією на збільшення доступності до нього населення, а також до історико-культурних цінностей, що перебувають у сфері рекреації. Ця концепція в даний час починає поступово все більше бути в центрі уваги і зміцнювати свої позиції.

Однак, найбільш вагомою в загальноекономічному плані, на наш погляд, є парадигма концепції розвитку регіонального туризму політекономічна. Вона носить загальнодержавний характер, оскільки розглядає рекреацію з точки зору користності для громадян України (лікування, оздоровлення, розвиток фізичних сил, пізнання, підвищення культурного рівня), тобто відновлення сил людини в системі розширеного відтворення робочої сили чи інакше людського капіталу.

Територіальна сукупність економічно взаємопов'язаних рекреаційних організацій і підприємств, які спеціалізуються на обслуговуванні туристів України, що дозволяє найкращим чином задовольнити потреби останніх у відновленні сил, утворює рекреаційні райони. Для задоволення

потреб туристів використовуються існуючі природні ресурси, об'єкти розміщення (проживання) та харчування, лікування, спортивні, пізнавальні та розважальні комплекси рекреаційного району і його економічні умови функціонування [2].

Сукупність рекреаційних підприємств, організацій і установ, розташованих в межах будь-якої регіональної території або країни в цілому являє собою рекреаційну мережу. Тут, вважаємо, не зайвим буде зауважити, що рекреаційні ресурси поняття значно ширше, ніж курортні ресурси, бо вони включають в себе не тільки останні, але великий ряд інших.

До рекреаційних ресурсів, перш за все, відносяться компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, які відрізняються унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, цілюще-оздоровчою значимістю, що можуть бути використані для організації різних видів рекреаційних занять. Останні становлять основу для розробки програм лікування і відпочинку туристів. Ресурсом рекреації в регіонах України є не тільки компоненти природного середовища, а й феномени соціокультурного характеру, які, завдяки певним властивостям (якостям), можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності [5].

Особливо слід підкреслити, що сукупність компонентів природних комплексів і об'єктів історико-культурної спадщини, їх унікальність, історична або художня цінність, оригінальність, естетична привабливість і цілюще-оздоровча значимість, формують у туристів гармонію цілісності пізнання місць відпочинку і лікування чудових географічних куточків нашої і інших країн, що робить досить сприятливий вплив на ефективність підтримки і відновлення фізичного та духовного здоров'я людини, усвідомлення своєї приналежності до того чи іншого соціуму [3].

Туристичний напрямок умовно можна поділити на його типи, які можуть для туристів бути важливими і затребуваними інтегровано або окремо: лікувально-оздоровчий напрям; фізкультурно-спортивний напрям; пізнавальний напрям; розважальний напрям.

Лікувально-оздоровчий напрям включає курорти, що складаються з санаторно-курортних установ: санаторії, пансіонати з лікуванням, лікарні, ванни, бювети, курортні галереї, курортні парки, лісопарки, що знаходяться в лікувально-оздоровчій місцевості. Інфраструктуру також доповнюють бази і пансіонати відпочинку, готелі, мотелі, кемпінги та інші засоби розміщення і відпочинку туристів, ресторани, кафе, закусочні, їдальні.

Пізнавальний напрям – це музеї історичні, краєзнавчі, художні та ін., бібліотеки, пам'ятки історії, культури, архітектури, дворянські та інші

садиби, виставкові центри, галереї, виставкові зали, залишки матеріальної культури минулих епох, сакральні об'єкти (храми, монастирі, старовинні кладовища, каплиці, могили відомих людей), визначні місця, явища і пам'ятники природи і т.д. Особливо тут виділяються етнокультурні центри, етнічні села, етнічні парки, центри та майстерні ремесел, народні художні промисли.

Розважальний туристичний напрям – театри, цирки, кінотеатри, концертні зали, клуби, танцювальні майданчики, шоу-площі, іподроми, атракціони в парках культури і відпочинку і т.д.

Складність процесів і відносин між регіональними суб'єктами і об'єктами сфери туристично-рекреаційних послуг призводить до необхідності створення інтегрованих структур управління координативних рад, альянсів, союзів.

Туристичний кластер – це система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг, спрямованих на створення спільного туристичного продукту. До туристичних кластерів належать групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність.

Географічний розмір кластера може варіюватися від масштабу міста до рівня країни або групи сусідніх країн:

- туристична система «Тразименське озеро» в Умбрії (об'єднує поряд із туристичними підприємствами, закладами розміщення та харчування також торговельні структури, підприємства з виробництва товарів, специфічних для даної місцевості (вино, оливкова олія);

- «Салінунтінські терми» (Сицилія);

- «Адріатичне море і берег»;

- «Міста мистецтв, культури та бізнесу» (Емілія-Романія).

Потенціал кластеризації – наявність конкурентних переваг галузі, підприємств та інфраструктурних організацій, що знаходяться на території регіону, можливість об'єднання цих переваг і їх використання для підвищення інноваційної активності в галузі, її конкурентоспроможності [4].

Формування і розвиток кластера туристично-рекреаційних послуг можливий за умови наявності в регіоні науково-дослідного центру, підготовки фахівців для різних напрямів курортної, рекреаційної та туристичної діяльності (НДІ, університети). Науково-освітні установи повинні не тільки генерувати ідеї і створювати нововведення, а й успішно впроваджувати їх на практиці.

Для реалізації таких проектів необхідно створення принципово нової структури управління через державно-приватне партнерство.

Загальними принципами державно-приватного партнерства в туристично-рекреаційному кластері можуть бути:

1) спільність інтересів учасників, згідно з яким у органів влади є зацікавленість у розвитку регіону, а у приватних інвесторів – в будівництві об'єктів виробничої та туристично-рекреаційної сфер, які можуть приносити прибуток;

2) добровільність – державно-приватне партнерство передбачає добровільну участь (або участь) на взаємовигідній основі в реалізованому проекті;

3) "прозорість" вибору партнера з кількості суб'єктів недержавного управління дозволяє в повній мірі врахувати інтереси різних зацікавлених осіб, що в кінцевому рахунку забезпечує легітимність прийнятих рішень;

4) орієнтація на отримання вимірюваного результату (кількісного або якісного), наприклад створення особливих економічних зон (ОЕЗ) сприятиме ефективному розвитку туризму в регіонах;

5) врахування громадської думки про необхідність реалізації проектів або програм на умовах державно-приватного партнерства на конкретних територіях і ін.

Виходячи зі специфіки формування об'єкта керованого кластера туристично-рекреаційних послуг, сформулюємо найбільш значущі принципи, які і повинні бути покладені в основу управління ним.

Безумовно, суб'єкт управління повинен таким чином будувати свою політику, щоб підприємства, зайняті у формуванні та реалізації і туристського і курортного продукту, змогли отримати максимальний економічний ефект. Для цього повинні бути створені відповідні маркетингові структури.

Оргструктура управління повинна бути децентралізована і повністю відповідати тим процесам, які протікають в кластері. Таким чином, оскільки будь-яка туристично-рекреаційна діяльність не може розвиватися без інновацій, щоб бути конкурентоспроможною, то і в структурі управління повинні бути підрозділи, що відповідають за інноваційні та інвестиційні процеси, структури, які планують і розвивають інноваційну діяльність.

Залежно від розв'язуваних завдань партнерства в регіонах України можуть використовувати різні форми і моделі: організаційні, фінансові, кооперації.

До організаційних моделей відносять, як правило, концесійні угоди. В цьому випадку співпраця держави з приватними фірмами відбувається за рахунок третіх організацій, передачі окремих функцій або об'єктів в зовнішнє управління.

Такі форми, як комерційний найм, оренда, лізинг відносяться до фінансової моделі. Однак великої надії на фінансові вливання держави в туризм не має, оскільки він як і раніше не є значу-

щою для економіки країни галуззю, незважаючи на значний туристично-рекреаційний потенціал, який використовується приблизно на 15%.

Парадигма кооперації полягає в об'єднанні зусиль різних партнерів, кожен з яких відповідає за окремі стадії загального процесу створення нової споживчої вартості туристичного ресурсу.

Найбільш активною формою є спільні підприємства в стандарті акціонерних товариств або спільних підприємств з пайовою участю сторін. Участь у прийнятті адміністративних рішень залежить від частки в акціонерному капіталі. Від неї ж залежить і розподіл ризиків.

Безумовно, будь-яка діяльність пов'язана з ризиками. Так, ризики пов'язані з простроченням поставок і недотримання нормативів (будівельний ризик). Ризики коливання попиту несе держава. Ризик несплати вимог частіше покладається на бізнес [1].

Що стосується України, то тут складається парадоксальна ситуація. З одного боку, і держава і бізнес розуміють, що для реалізації великих проектів вигідно створювати ДПП, з іншого боку, приватний бізнес з усього намагається отримати вигоду, прагнучи отримати власність не дуже керуючись національними пріоритетами.

Управління туристичним кластером вправі здійснювати юридична особа у формі відкритого акціонерного товариства, заснована на основі принципів державно-приватного партнерства, якому за рішенням Уряду України можуть бути передані окремі повноваження з управління туристично-рекреаційними особливими економічними зонами, що входять в туристичний кластер [7].

Всі управлінські рішення повинні бути спрямовані на досягнення єдиної мети – відновлення і розвиток фізичних, духовних, емоційних сил людини на території кластера туристично-рекреаційних послуг. З цим принципом пов'язана ефективність діяльності, наявність стратегічних і тактичних цілей по підвищенню активності кластера туристично-рекреаційних послуг та підвищення його конкурентоспроможності.

Важливим принципом є принцип збалансованості використовуваних ресурсів (природних, фінансових, інформаційних, кадрових, матеріальних і нематеріальних) на всіх стадіях життєвого циклу кластера. Збалансованість передбачає узгодження потоків всіх використовуваних ресурсів як по вертикалі, так і по горизонталі.

Необхідна розробка справедливої оцінки вкладу кожної з сторін спільного партнерства і розподіл вигоди. Причому під вигодою розуміється (а вона різна для держави і бізнесу) користь, яку отримують із чогось, досягнення поставлених результатів і з найменшими витратами. При ДПП, з одного боку, держава вирішує великі соціальні завдання і, вирішуючи їх, додатково отримує

податки, а, з іншої сторони, участь бізнесу в спільних з державою проектах дозволяє від цієї спільної дії за рахунок власних вкладених коштів отримувати рентабельність і прибуток нічим не менший, ніж на використаний капітал в інших аналогічних проектах або навіть в інших сферах економіки.

Принцип системності відносин, який не обмежується лише юридичними документами, а створює підґрунтя для відносин. Системність передбачає в першу чергу, наявність зв'язку, адаптивності до мінливого зовнішнього середовища, відкритості, прямих і зворотних зв'язків, створює передумови до самоорганізації та самовдосконалення системи.

Створення ДПП передбачає встановлення зв'язків для реалізації інвестиційного проекту. Можна вважати, що і якщо хоча б одна з приватних компаній буде не тільки входити в ДПП, але ще і структурно входити в кластер туристично-рекреаційних послуг, то рівень зв'язку буде вищий, оскільки в кластері функціонування господарюючого суб'єкта сильно залежить від зв'язків, від комунікацій, якими він об'єднаний з іншими суб'єктами, як, втім, і навпаки.

Системність відносин передбачає наявність емергентності, коли отриманий результат значно перевершує і принциповим чином відрізняється від того, що могли б отримати (або не отримати ніколи) окремі суб'єкти. Важко собі уявити, що такі популярні у туристів турецькі дестинації, як Анталія, Белек змогли б досягти такого рівня розвитку без об'єднання капіталів з боку держави на створення сприятливих умов для інвесторів (податки, пільги, субсидії) і туристів (скасування візового режиму) і вкладення коштів в основну інфраструктуру (дороги та інші комунікації), а також активного вливання приватного капіталу в обслуговуючу туристів інфраструктуру. Бізнес забезпечує не тільки фінансові ресурси, а й сучасний досвід ефективного управління, гнучкість і оперативність у прийнятті рішень.

Принцип координації та інтеграції передбачає досягнення узгодженої, інтегральної участі всіх елементів кластера в управлінні матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками при реалізації цільової функції інноваційної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Класери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках є фундаментальною організаційною основою для реалізації ключових принципів становлення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів.

Зокрема, дослідження вказують, що в плані розвитку туризму України проблемним є, по-перше, рівень участі держави в проектах (оскільки туризм розвивається переважно за рахунок приватного бізнесу); по-друге, має місце недовіра до держави як до партнера з-за непрогнозованих дій держави

в плані законодавства і невиконання зобов'язань, в силу чого бізнес втрачає величезні гроші, які держава може і не компенсувати; по-третє, залишається завуальованою процедура проведення торгів і налагодження контролю за використанням коштів; по-четверте, необхідно урізноманітнити механізми залучення в партнерство суб'єктів малого та середнього бізнесу; по-п'яте необхідно забезпечити формування сприятливих умов розвитку кластера.

Світовий досвід свідчить, що формування кластерів – затратний процес, в якому приблизно половину фінансування бере на себе держава (за рахунок національного і регіональних бюджетів). В додаток до цього кластери широко використовують нові механізми фінансування, в т.ч. формування кредитних спілок, аутсортинг, суб-контрактинг.

Контрольні та регулюючі функції, як правило, виконує держава, а саме профільні міністерства і відомства або спеціально уповноважені органи.

Щоб вийти на режим функціонування кластерів в окремих регіонах потрібно біля року спільних зусиль бізнесу, влади і науки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасимчук З.В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика: монографія / З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 248 с.
2. Гончарова К.В. Вдосконалення методики визначення потенціалу кластеризації галузей окремого регіону // Економічний простір.- 2009. – №29.
3. Крайнік О. Кластери як інструмент економічного розвитку регіону / О. Крайнік. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2010_5/faip/Krajnyk.pdf

4. Соколенко С.І. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С.І. Соколенко. – Режим доступу: <http://ucluster.org.com.ua>. – Назва з екрану.

5. Сорока Р.Ю. Промислова політика та кластеризація економіки / Р.Ю. Сорока. – Режим доступу: <http://www.dye.nayka.com.ua>

6. Ульяновченко Ю. Інституціональні фактори інноваційного розвитку регіонів на основі кластерного підходу / Ю. Ульяновченко. – Режим доступу http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubup/2010/2010-2/doc./4/

7. <http://www.nbu.gov.ua/.ucluster.org>

REFERENCES:

1. Herasymchuk Z.V. Konkurentospromozhnist' rehionu: teoriya, metodolohiya, praktyka: monohrafiya / Z.V. Herasymchuk, L.L. Koval's'ka. – Luts'k : Nadstyr'ya, 2008. – 248 s.

2. Honcharova K.V. Vdoskonalennya metodyky vyznachennya potentsialu klasteryzatsiyi haluzey okremoho rehionu // Ekonomichnyy prostir.- 2009. – №29.

3. Kraynyk O. Klastery yak instrument ekonomichnoho rozvytku rehionu / O. Kraynyk. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2010_5/faip/Krajnyk.pdf

4. Sokolenko S.I. Innovatsiyini klastery – mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti rehionu / S.I. Sokolenko. – Rezhym dostupu: <http://ucluster.org.com.ua>. – Nazva z ekranu.

5. Soroka R.Yu. Promyslovapolitykataklasteryzatsyya ekonomiky / R.Yu. Soroka. – Rezhym dostupu: <http://www.dye.nayka.com.ua>

6. Ul'yanchenko Yu. Instytutsional'ni faktory innovatsiynoho rozvytku rehioniv na osnovi klasternoho pidkhodu / Yu. Ul'yanchenko. – Rezhym dostupu http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubup/2010/2010-2/doc./4/

7. <http://www.nbu.gov.ua/.ucluster.org>